

Heller Ágnes

Bicikliző majom

KŐBÁNYAI JÁNOS INTERJÚREGÉNYE

Rudas egy nem létező filozófus volt, szektás kommunista, sztálinista, aki gyűlölte Lukácsot. Gyűlölete egyaránt fakadt belső kommunista meggyőződésből és kisebbségségből. Lukács a kommunista párton belül az úgynevezett Landler-frakcióhoz, ő pedig az úgynevezett Kun-frakcióhoz tartozott. Lukács utálta Kun Bélát, és a Kun-frakció gyűlölte a Landler-frakciót és

Lukácsot is. A Kun-frakció szemében Lukácsék jobboldaliak voltak, Lukácsék szemében a Kun-frakció gyilkosokból és ultrabaloldaliakból állt. Mai szemmel olvasva az írásaikat nem lehet különbséget tenni közöttük: kommunista – kommunista. Az ellentéteiket azonban nem lehet pusztán ideológiai szinten mérlegelni, mert ugyanannak az ideológiának egy bizonyos szituációban lehet taktikai funkciója is. Kettő volt belőlük, s az egyiket jobboldalinak, a másikat baloldalinak nevezték. Kettő? Hiszen csak egy helyes irányvonal létezhet. A pusztán tény, hogy kettő volt belőlük, már jelentett valamit. Az emberek közötti konfliktusokban az igazság, a helyes fogalmak is pluralizálódnak.

Utáltam, ahogy Gyuri bácsi beszélt az ellenségeiről: amikor Kunt letartóztatták és megölték, Lukács és társai ünnepséget rendeztek, jól bevodkáztak. „Gyuri bácsi, hogyan tehettek ilyet? Hogyan lehetett egy ember halálát, pláne, hogy megölték, ünnepelni?” Lukács fölemelte az ujját: „Kutyának kutyahalál!” Visszahallottam ugyanezt Szoltsenyicintől: „Nem baj, ha a régi kommunistákat megölik, ezek is gyilkosok voltak, gyilkosok ölnek gyilkosokat.” Mi ennek a morálja? Egyrészt az, hogy gyilkosok ölnek gyilkosokat, nem ugyanaz, mintha gyilkosok ártatlanokat ölnek – ugyanakkor ne öljenek meg senkit. Aki gyilkol, akkor is gyilkos, ha gyilkost öl.

Rudas primitív, rossz filozófus is volt: féltékeny és irigy. A féltékenységre és irigységre emberi állandó. Ő a kisebbségi érzését úgy kompenzálta, hogy elhitette magával: ő maga az igazi marxizmus, Lukács csak egy revizionista jobboldali. Bármit ír, tesz, mond: mindig polgári marad, nem a munkásosztály híve, arisztokrata stb. Rákosinak kellett Lukács feje, mert a Rajk fejéhez szüksége támadt egy ideológus fejére is. A Rajk-pert elindították, Rudast bízták meg, hogy kezdje meg a hajtóvadászatot Lukács ellen. Lukács nem tudta, mire megy ki a játék. Ahogy később elmondta nekem, amikor ez a cikk megjelent, meg volt győződve arról, hogy őt Rajk mellé teszik a börtönbe, és ki fogják végezni. Így olvasta a jeleket. Ha ő előre tudta volna, hogy a moszkovitákat nem fogják sem perbe fogni, sem kivégezni – egyetlen moszkovitéval sem tették –, akkor dehogyis gyakorol önkritikát! Azt hitte, az életéért harcol, ezért megtette. Végül is a legjobban az fizetődik ki, ha az ember becsületes. A becsületes is veszíthet, a becsületes akkor is nyer, ha veszít. Lukács megszokta ezt a lavírozást, tehát lavírozott, és önkritikát gyakorolt.

Üres az intézet, cipeljük a könyveket. Lukácsot marginalizálták: nem létezik. Ellenség, Rajkkal asszociálják. Ugyanakkor önkritikát gyakorol, tehát belátja hibáit. Elismerte, hogy bár Rudasnak nem mindenben van igaza, de azért sok mindenben mégis. Például abban, hogy ő a szovjet irodalmat elhanyagolta. Az egyik vádpont ugyanis az volt ellene, hogy csak a polgári realizmusról írt, s nincs egy jó szava sem a szocialista realizmusról, tehát titokban szocialistaellenes. Gyuri bácsi elismerte, hogy Rudasnak igaza van. Ezentúl ír majd a szocialista realizmusról. Írt is egy kötetet, borzalmas könyv volt. Ezt letette a párt asztalára, a *V olokámszki országút*

ról meg a

Távol Moszkvától-

ról és más, hasonló rossz regényekről.

Lukács a magyar ideológiai életben nagy szerepet játszott, szinte a magyar kulturális élet királyának számított néhány évig. Ítéleteket osztott, gyakran rettenetesen igazságtalanul. Úgy viselkedett, mint egy pártfunkcionárius – az is volt. A magyar irodalomban és kultúrában ő osztogatta a jegyeket. Fejtőt mindenféle jelzőkkel illette, és megvádolta, hogy trockista szociáldemokrata. Bibó-ellenes cikkei megbocsáthatatlanul rossz bizonyítványt állítottak ki Bibó István kitűnő tanulmányairól. Lukácsot bízták meg, hogy eltörölje a föld színéről. Ő végrehajtotta az ítéletet.

1973-ban csöngettek az ajtón, s egy kopott kabátos férfi jelent meg Szent István parki lakásunkban. Bemutatkozik: „Bibó István vagyok.” „Jöjjön be, nagyon örülök.” Beszélgetni kezdtünk. Valamit kért tőlünk, hogy intézzünk el, többször is eljött. Egyszer Lukácsról esett szó, és azt mondta: „Én nem vagyok olyan szűk látókörű ember, hogy Lukács György értékét az ellenem írt kritikáiból ítéljem meg.” Nemes gesztus volt egy nemes embertől.

Bármit írt is Lukács, nem felelt meg a pártnak. Mindig kilógott a sorból. Volt egy elmélete az úgynevezett „népi demokráciáról”, amelyik nem proletárdiktatúra. Magyarországon és Közép-Európában nem olyan rendszer alakul ki, mint a Szovjetunióban. Ez egész más rendszer lesz, itt nem lesz proletárdiktatúra, csak népi demokrácia. Rákosi viszont eldöntötte: „a népi demokrácia egyenlő a proletárdiktatúrával.” Nem tűrhettünk itt valakit, aki azt állítja: a kettő között lényeges különbség van. Lukács Györgyöt tehát ki kellett szorítani a magyar kultúrából. Marginalizálni kellett, ne játsszon többet döntő szerepet. Irodalmi okok is közrejátszottak. Néhány író szeretett. A legidiotább, legbaromabb könyveket azért nem lehetett eladni neki. Az ízlését korlátozta az ideológia, de teljesen nem szüntette meg. Déry Tibort nagyon szerette. Ebben az időben kelt ki a párt Déry *Felelet* című regényének második kötete ellen, és jobboldali elhajlás vádjával bélyegezte meg. Dérynek önkritikát kellett gyakorolnia. Lukács ezt nem fogadta el, mert ilyen közvetlenséggel számára az irodalom és a politika nem kapcsolódott össze egymással, ugyanis hitt abban – ezt nevezte „a realizmus diadalának” –, hogy a művész világképe és az ábrázolás között nincs közvetlen kapcsolat. Tehát a párt szemében irodalomkritikusként is szálla volt. A szálkát az ízlése jelentette. Később mondta nekünk: „Egy dolgot nagyon nehéz eltitkolni: az érzést.” És még később, amikor bizalmas barátságban voltunk: „Tudják, egyetlen osztályharc folyik a világon, s ez az okosok és a buták között folyik.” A tanítványok azonban zavarba jöttek, egyrészt mert nekik világos volt, hogy Lukácsnak igaza van, másrészt meg nem volt világos, hogy miért gyakorol önkritikát.

A fiatal is nyitva tarthatja a szemét, de a naivitásunk önvédelemből is eredt. Vannak nők, akik nem veszik észre, hogy a férjük megcsalja őket, ez is naivitás, noha talán kényelmesebb nekik. Azt hiszem, körülbelül ez történt velünk. Nem vettük észre, hogy a férjünk megcsal, s hogy mennyire. Ez a naivitás élhetővé tette az életet. Enélkül Recsken találtuk volna magunkat, vagy Kistarcsán. Ez a naivitás megtartott a legális élet margóján.

A következő félévtől megszűntették Lukács óráit. Szabadságra ment, s ettől kezdve föl jártunk a Belgrád rakpart 2. ötödik emeleti lakásába. Teljesen új viszonyunk alakult ki vele. Megajándékozott a bizalmával. Lukácsnak a párt ügye minden ügynél fontosabb volt: mindent alá kell rendelni a pártnak! De személyesen azt követelte, hogy őt jobban szeressük, mint a pártot. Az ő igazságát helyezzük a párt igazsága fölé. Nem azt akarta, hogy a pártot jobban szeressük az igazságnál, ez világos képlet lett volna. Nem, ő azt akarta, fogadjuk el, hogy ő neki van igaza. A pártnak az igaza: nem igaz. Hogy a világtörténelem benne testesül meg – azt várta tőlünk, hogy olyan módon szeressük és támogassuk őt, ahogy ő kívánja. Ezt tettük. Hogy hűek maradjunk hozzá, ennek következtében hűtlenek lettünk a párthoz. Ezt honorálta is a párt az állandó támadásokkal – de hát ezzel csak jót tettek velünk, noha akkor még nem tudtuk, hogy mennyire.

Amikor mellé szegődtünk, nagy hatalmú professzor volt: a Lukács-tanítványok még parvenük is lehettek volna. A Rudas-cikk pillanatától Lukács-tanítványnak lenni páriasornak számított. Amit választottunk. Egy percre sem merült föl, hogy az ember Rudast bármi módon támogassa, vagy megtegye a Szigeti József-féle undorító gesztust, aki önkritikát gyakorolt, Lukács ellen. Amikor a *Felelet* első kötete megjelent, amit a párt még pozitívan értékelt, bevallottam Szigetinek, hogy én nem szeretem, mert giccs. Rettenetesen kikaptam tőle. „Hogy mondhat ilyet, nagyszerű, a legjobb regény, Lukács elvtárs is azt mondta.” S mikor a második része jelent meg, egyszer csak hallottam, hogy Szigeti sápítozik: „Ez rettenetes, borzalmas, pártellenes...” „Jóska, te próbáltad nekem eladni ezt a könyvet, mondván, hogy nagyszerű, én megmondtam, hogy giccs.” „Akkor még nem láttam, hogy mennyire pártellenes.”

Húszéves koromban már tudtam magamról: valami hivatásom van ezen a világon. Ahogy magamnak megfogalmaztam: föl kell törni a diót! Föl akartam törni a diót. A dió: az igazság. Az igazság ott van belül, és azt nekem meg kell ismernem. Az a hivatásom, hogy föltörjem a diót, megnézzem, mi van belül. Mi a lényege az ügynök, amit világnak, életnek, embernek neveznek, és megismerjem a lét lényegét. Mi van a dió héján belül? Úgy hittem, az a hivatásom, hogy filozófiát műveljek, és lényeges dolgokat lássak meg benne. Azóta semmivel sem lettem jobb filozófus, csak többet tudok. Ez nem lényeges, hiszen ma már azt is tudom, hogy nem tudok semmit. Nem lehet a diót föltörni. Abba az időbe sikerült beleszületnem, amikor nem törünk fel diókat. Akkor még csak a régi filozófiát ismertem: Arisztotelészt, Kantot, a diótörő-korszak filozófusait. De ebben a világban, amit posztmodernnek nevezünk, nincsenek föltörendő diók.

Lassan jöttem rá erre. Mi már csak értelmezünk. Mi nem igazán tudunk magához a dologhoz fordulni, mi már csak régi szerzők vérével gazdagítjuk vérszegény ereinket, tehát vérátömlesztést hajtunk végre önmagunkon. Régi halottakvérét használjuk. A mai világ nem teszi lehetővé, hogy rendszereket alkossunk, ezt a filozófusok ma úgy mondják: vége a metafizikának, vége a rendszernek. Rendszer helyett gondolkodás van. Mire sok mindent megtanultam, sok mindent megértettem, és körülnéztem, rájöttem, hogy nincs dió, amit föltörhetünk.

De húszévesen azt hittem, hogy diót törünk föl. Rendszert akartam építeni. Marxistaként azt hittem, az eredeti Marxhoz való visszatéréssel kapom meg azokat az alapokat, amelyekre föl lehet építeni egy rendszert. Később az egyik alapot a másik után vettem ki építményemből, és helyettesítettem másikkal. Mindig szerettem volna egészet alkotni. Kiveszek valamit a régi marxizmusból, és mással helyettesítem. Olyan ez, mint Thészeusz hajója, ami már nem ugyanaz, mert minden alkatrészét kicserélték, de végül is még mindig tart egy folyamatosság, mert az Thészeusz hajója. Történetfilozófiám írása közben – már Ausztráliában – feladtam a nagy elbeszélést, a régi, hagyományos, progresszivisták történetfilozófiáját. Rájöttem, hogy itt nemcsak arról van szó, hogy Marx rossz, s amit itt vagy ott mond, mással kell helyettesíteni. Nemcsak Marx, hanem az egész projektum nem működik. A metafizika nem működik. Ezt mások is észrevették mellettem, előttem, alattam, fölöttem. Ezt mindenki maga fedezi fel. Húszéves koromban tudtam, hogy diót kell föltörni, és ebből a szempontból még ma is ezt csinálom, hiszen az a felismerés, hogy nem lehet a diót föltörni, még a dió föltöréséhez tartozik.

Gyalog mentem föl az ötödik emeletre, nem használtam a liftet.

Amikor először mentem föl Lukács-hoz, tíz percet álldogáltam az ajtó előtt, nem mertem becsengetni. Végül becsöngettem, és reszkettem, ideges voltam és feszült. Piri néni nyitott ajtót, és Gertrud is kijött egy pillanatra, hogy köszöntsön. Bevezettek a téglalap alakú dolgozószobába, amelyet egy nagy íróasztal uralt, mögötte rengeteg könyv és könyvespolc. Az íróasztal előtt egy íróasztalszék állt, mellette pedig egy karosszék, ami a vendégeknek szolgált. Nem vele szemben kellett leülni, hanem srégen mellette. Ő mindig az íróasztalnál ült, mint a régi professzorok – én sohasem beszélek így a diákjaimmal. Elfordulok az íróasztaltól, hogy egyenlő szituációban érezzék magukat. Gyuri bácsi professzor volt az otthonában is. Ha valaki belépett hozzá, egyenlőtlen viszonyban találta magát. Mint egy kérelmező. Tehát a kérelmező és a döntést hozó viszonyának koreográfiáját hozta létre. A koreográfiát azonnal meg lehetett érezni, de nem kellett elfogadni. Én nem fogadtam el. Azaz: muszáj volt elfogadnom, abban a székben ültem, és így beszéltem vele, de igyekeztem azt a székét más funkciójává változtatni. Féléven belül úgy beszélgettünk, mintha egyenlőek volnánk. Amikor először léptem be hozzá, az ő koreográfiájában mozogtam: dadogtam, próbáltam arról beszélni, amin éppen dolgozom. Politikáról nem.

„Hát Lukács elvtárs nincs az egyetemen, és én továbbra is szeretném a munkámat önnel megbeszélni. Szeretnék beszélgetni magával.” És ő ettől kezdve mindig boldogan beszélgetett. Szeretett tanítani, szerette a beszélgetőpartnereket. Csak teoretikus kérdésekről beszéltünk. Egyetlenegyszer tett kivételt, amikor operálták. Balatonalmádiban üdült, ott kapott gyomorvérzést. A mentők beszállították a kórházba, és azt hitte, gyomorrákja van. Gyomorfekély megvarasodásáról volt szó, könnyen tudtak segíteni rajta. Mindenesetre kórházban feküdt, és megengedték, hogy meglátogassuk. Azt hitte, a halál mezsgyéjéről jött vissza. Akkor beszéltünk politikáról és etikáról. Ekkor mondta Gyuri bácsi a következőt: „Nézz meg Kun Bélát. Nagyon jó kommunista volt, és egy aljas gazember.” Hogy lehet valaki jó kommunista és aljas gazember? Nem értettem: számomra egy jó kommunista egyúttal elengedhetetlenül tisztességes. Azt hittem, az én kommunistáim azért rosszak, mert tisztességtelenek.

(...)

<http://epa.oszk.hu/00300/00381/00008/heller.htm>